

Очевидно, що з огляду на цю загрозу неабиякого значення набуває психологічний складник сучасної цивілізації. Антицивілізаційна війна на дев'яносто відсотків буде війною психологічною. І тут украй потрібен пошук механізмів подолання масового страху, пов'язаного з бажанням жити в системі, котра будь-що, хай навіть ціною втрати всіх свобод, спроможна захистити обивателя від терористів. Власне, саме у такий спосіб, а не тільки забезпечивши справедливе покарання призвідників терак-

тів, людська цивілізація зможе долати наслідки антицивілізаційної війни. Гадаю, тут ідеться не про роки, а про десятиліття, і Захід це вже, здається, усвідомив, коли, не кваплячись із бомбардуваннями, почав розробляти стратегію викоринення анклавів тероризму в усьому світі, в тому числі й у себе вдома. Так само й нашому суспільству необхідні десятироки років, аби подолати залишки комуністичного фундаменталізму і не дати йому розквітнути на нашому благодатному ґрунті, — це й буде реальним внеском України у війну з антицивілізаційним рухом. А мож-

ливим внеском Росії було би подолання шовіністичного й етноізоляційністського фундаменталізму. Адже істинна трагедія російської громадянської війни полягає в тому, що по обидва боки протистояння у Чечні звучать постріли фундаменталістів — тих, хто за будь-яку ціну хоче обстояти «територіальну недоторканність», і тих, хто за ту ж таки ціну прагне ствердити свою незалежність. Із внутрішнім фундаменталізмом доведеться зіткнутися й розвиненим демократичним країнам — і не тільки у вигляді маргіналів-антиглобалістів і неонацистських угруповань. Вели-

кою спокусою для них стане бажання замкнутися у власному впорядкованому домі, змінивши глобальний активізм останніх десятиліть на глобальну самоізоляцію. Але попри всі загрози розмаїтого фундаменталізму, ситуація не безнадійна. Вихід є. Об'єднання зусиль усіх держав, що декларують сучасний демократичний шлях розвитку, їхнє тверде усвідомлення своєї місії в боротьбі з фундаменталізмом — ось, на мій погляд, запорука того, що страшні наслідки, до яких уже призвела і, либонь, ще призведе антицивілізаційна війна, в принципі можуть бути подолані. □

Ласкаво просимо до пустелі Реального

Славој Жижек

Одвічна американська параноїдальна фантазія — людина, котра живе у маленькому ідилічному каліфорнійському містечку, споживацькому раю, раптом починає підозрювати, що світ, у якому вона живе, є підробкою, виставою, розіграною, щоби переконати її в тому, нібито вона перебуває в реальному світі, тоді як усі люди навколо є дійсними акторами та статистами у гігантському шоу. Найостаннішим прикладом такої фантазії є фільм «Шоу Трумана» («The Truman Show», 1998) Пітера Віера. Джим Керрі грає провінційного клерка, який поступово довідується, що він — герой цілодобового телешоу. Його містечко сконструйоване в гігантській студії, а за ним самим постійно стежать телекамери. Серед попередників Віера варто згадати Філіпа Діка: герой його фільму «Час вивихнув суглоба» («Time Out of Joint», 1959), ведучи скромне існування у маленькому ідилічному каліфорнійському містечку, поступово дізнається, що все місто є підробкою, вигаданою для його задоволення... В основі обох фільмів лежить уявлення про пізній капіталістичний, споживацький каліфорнійський рай, який є, у самій своїй гіперреальності, певною мірою *нереальним*, безсутнісним, позбавленим матеріальної інерції.

Отже, річ не лише в тім, що Голлівуд розіграє подібність до реального життя, позбавлену ваги та інерції матеріальності. У пізньокapіталістичному споживацькому суспільстві саме «реальне соціальне життя» якимось набуває ознак постановочної підробки, де наші сусіди поведуться в «реальному» житті як актори та статисти... Знову-таки, одвічна правда капіталістичного утилітарного позбавленого духовності всесвіту полягає у дематеріалізації власне «реального життя», перетворення його на примарне видовище. Серед інших, Кристофер Ішервуд так назвав цю нереальність американського щоденного життя на прикладі кімнати у motelі: «Американські motelі нереальні! ... Вони спеціально створені як нереальні. ... Європейці нена-

видять нас, тому що ми усамітнилися, аби жити всередині наших реклам, як самітники, що ховаються у печери для споглядання». Поняття «сфери» Пітера Слотердайка втілюється тут буквально: гігантська ме-

Фото Олександра Гайдюка

талева сфера відкривається й ізолює ціле місто. Кілька років тому низка науково-фантастичних фільмів на кшталт «Зардоза» («Zardoz») або «Втечі Логана» («Logan's Run») спрогнозували сьогодинішній постмодерний стан, поширюючи цю фантазію на саме суспільство: ізолювана група, живучи стерильним життям в ізолюваному просторі, прагне до свіду реального світу матеріального занепаду.

Гіт братів Вачовські «Матриця» («Matrix», 1999) став піком такої логіки: матеріальна реальність, яку всі ми переживаємо й бачимо навколо себе, виявляється віртуальною, генерованою та координованою гігантським мегакомп'ютером, до якого всі ми під'єднані. Коли головний герой (якого грає Кіану Рівз) прокидається у «реальну реальність», він бачить безлюдний пейзаж, засмічений обгорілими руїнами — це те, що залишилося від Чикаго після світової війни. Лідер опору Морфей іронічно кидає: «Ласкаво просимо до пустелі Реального». Хіба не щось подібне сталося в Нью-Йорку 11 вересня? Його мешканців запросили до «пустелі Реального». А нам, зіпсутим Голлівудом, кадри падіння веж, показані

всіма каналами, не могли не нагадати найзахопливіші сцени катастроф із найбільших фільмів.

Коли ми нині чуємо, що ця катастрофа стала цілком несподіваним шоком, що сталося неувяне Немож-

ливе, варто пригадати іншу визначальну катастрофу, початку ХХ століття: загибель «Титаніка». Це також стало шоком, але простір для нього вже підготувало ідеологічне фантазування, адже «Титанік» був символом моці індустріальної цивілізації ХІХ століття. Хіба це не правда у випадку з Нью-Йорком? Річ не лише в тім, що медіа постійно бомбардували нас розповідями про терористичну загрозу — безперечно, цю загрозу також вдягнули в лібідозні шати: згадаймо серію фільмів від «Втечі з Нью-Йорка» («Escape From New York») до «Дня Незалежності» («Independence Day»). Саме там криється основна причина часто згадуваної асоціації нью-йоркської атаки з голлівудськими фільмами-катастрофами: те немислиме, що сталося, було об'єктом фантазії, отже, певним чином, Америка отримала те, про що фантазувала, і це стало найбільшою несподіванкою.

Саме тепер, коли ми маємо до діла з оголеним Реальним катастрофи, треба пам'ятати про ідеологічні та фантазматичні координати, що визначають його сприйняття. Якщо у падінні веж Всесвітнього торговельного центру є якийсь символізм, то

він полягає не так у старомодному уявленні про «центр фінансового капіталізму», як, радше, в уявленні про дві вежі ВТЦ як центр *віртуального* капіталізму та фінансових спекуляцій, відчуженого від сфери матеріального виробництва. Руйнівний вплив катастрофи проступає лише на тлі межі, що розділяє оцифрований Перший світ і «пустелі Реального» Третього світу. Усвідомлення того, що ми живемо в ізолюваному штучному всесвіті, породжує уявлення про якогось зловісного агента, який постійно загрожує нам повним знищенням.

Отже, чи не є Усама бен Ладен, підозрюваний супер-розум атаки, реальним двійником Ернста Старво Блофелда — супер-злочинця з більшості фільмів про Джеймса Бонда, — задіяного в акти тотальної руйнації? Тут варто згадати, що єдиним місцем у голлівудських фільмах, де ми бачимо виробничий процес в усій його напруженості, є момент проникнення Джеймса Бонда у секретні володіння супер-злочинця: він знаходить майданчик інтенсивного робочого процесу (очищення та пакування наркотиків, конструювання ракети, яка знищить Нью-Йорк...). Коли, захопивши Бонда, супер-злочинець, зазвичай, влаштовує йому екскурсію своєю нелегальною фабрикою — де, як не тут, Голлівуд найближче підходить до соцреалістичного гордого представлення виробничого процесу? Звісно, функцією Бондового втручання є висадити в повітря цей виробничий майданчик, дозволяючи нам повернутися до щоденної подібності з нашим життям у світі, де «зникає робітничий клас». Чи не можемо ми сказати, що у вибуху веж ВТЦ насильство, спрямоване на загрозу Зовнішнього, повернулося до нас?

Безпечна Сфера життя американців наразі сприймається під загрозою Зовнішнього — терористів, безжально жертвних і малодушних, вишукано розумних і примітивно варварських. Як тільки ми зустрічаємося з таким чистим Зовнішнім злом, необхідно набратися мужності й повторити гегелівський урок: у цьому чистому Зовнішньому ми повинні впізнати очищений варіант нашої власної сутності. Протягом останніх п'яти століть (відносно) процвітання

Соціологія:

теорія, методи, маркетинг
ч.3, липень-вересень 2001

Третє у цьому році число науково-теоретичного часопису «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» за редакцією Валерія Ворони та Євгена Головахи містить незвично велику добірку теоретичних і методологічних статей. Відкриває випуск ґрунтовна розвідка Сергія Макеєва «Класовий аналіз у сучасній соціології». Традиційну для часопису соціоекономічну тематику продовжують статті Євгена Суїменка («Суб'єкт промислової діяльності у соціально-особистісному вимірі») та Геннадія Повещенка з Юрієм Чеховим («Математична модель структурної еволюції суспільних продуктивних сил»). Ірина Прибиткова, спираючися на дані загальнонаціонального соціологічного моніторингу громадської думки, здійснюваного Інститутом соціології протягом 1994–2001 років, пропонує читачеві ознайомитися з результатами конструювання нових ідентичностей у версії самих жителів України («У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнонаціональному вимірі»). Окремо розглянуто громадянську та регіональну, національно-мовну, матеріально-статусну самоідентифікації українського населення, а також етноідентифікаційну роль кримськотатарської мови, ціннісні орієнтації та ставлення до державного будівництва. Людмила Димерська докладно досліджує генезу, природу та функції антисемітського складника в ідеології російського комуністичного імперіалізму («Сталінський антисемітизм у структурі ідеології російсько-імперського комуністичного месіанства»), демонструючи на прикладі «справи Бухаріна» та «справи Ясенського», як поняття «ворога народу» переходило у поняття «народу-ворога». Віктор Бурлачук, аналізуючи у статті «Віднесення до цінності», зміст і соціальна зміна феномен соціальних змін, звертається до тієї соціологічної традиції, що наголошує на проблемі смислу, тобто до Веберової «розуміючої соціології» та її критики у феноменології Шюцця. В своїй розвідці автор намагається знайти «ті об'єктивні сили, що беруть участь у смисловій побудові соціального світу» та закликає якомога рішучіше поборювати феноменологічний нарцисизм і відмовлятися від суб'єктивності як джерела смислу. Побіжно до цієї ж теми долучається стаття чернігівських дослідників Оксани Грабовецької і Юрія Яковенка, присвячена трактуванню релігії як соціальної технології-консолідації соціуму. Крістіан Харпфер із віденського Інституту перспективних досліджень у статті «Новий індекс демократії» порівнює перебіг демократизації в п'ятнадцяти державах Центрально-Східної Європи протягом 1991–1998 років і пропонує для аналізу цих процесів нову теоретичну концепцію, яку називає «трансформаційним підходом». Соціологічну публіцистику представляють Володимир Звігільний з есеєм «Україна на порозі десятиліття» та Євген Головаха з «Альтернативним соціологічним словником».

Серед інших матеріалів подибуємо дві рецензії (Богдан Кравченко відгукується на український переклад книжки Роберта Патнама «Творення демократії», а Валентин Королько реферує дослідження Петра Дракера «Посткапіталістичне суспільство»), інформацію про науково-практичну конференцію «Соціологія міста: наукові проблеми і соціальні технології», що відбулася у квітні цього року в Дніпропетровську, проекти майстерських програм із соціології та культурології, а також презентований Наталією Паніною проект Кодексу професійної етики Соціологічної асоціації України.

та мир «цивілізованого» Заходу купувалося коштом експорту жорстокого насильства та руйнування у «варварське» Зовнішнє: це довга історія від завоювання Америки до різанини в Конго. Хоч як жорстоко та індивідуально це звучить, ми повинні міцніше, ніж будь-коли, пам'ятати, що ефект цієї катастрофи радше символічний, аніж реальний: в Африці від СНІДу щодня помирає більше людей, ніж загинуло у зруйнованих вежах ВТЦ — кількість цих смертей можна було б суттєво зменшити порівняно невеликими коштами. США лише доторкнулися до того, що у світі відбувається регулярно — від Сараєва до Грозного, від Руанди до Конго та Сьєрра-Леоне. Якщо додати до ситуації в Нью-Йорку банди гвалтівників і з десяток снайперів, які наосліп розстрілюють людей на вулицях, ми отримаємо картину Сараєва якихось десяти років тому.

Споглядаючи падіння веж ВТЦ на своїх телеекранах, ми отримали змогу усвідомити фальш «реальності телешоу»: навіть якщо ці шоу правдиві, люди все одно грають — просто грають самі себе. Стандартне романне застереження — «герої цього роману є вигаданими, будь-яка подібність до реальних людей суто випадкова» — справджується і для учасників мильних опер реальності: ми бачимо вигаданих персонажів, навіть якщо вони насправді грають самих себе. Звісно, «поверненню до Реального» можна надати різних деформацій: уже чути закиди деяких консерваторів, мовляв, наша власна відкритість і зробила нас такими вразливими. У затінку цього ховається невідворотний висновок: якщо ми хочемо захистити наш «спосіб життя», нам доведеться пожертвувати деякими нашими свободами, якими «зловжили» вороги свободи. Таку логіку треба tout court відкинути: хіба не стало вже фактом те, що «відкриті» країни нашого Першого світу є найбільш контрольованими країнами за всю історію людства? У Великій Британії всі публічні місця, від автобусів до торговельних центрів, знімаються на відеокамери, вже не кажучи про майже тотальний контроль усіх форм цифрової комунікації.

У тому ж дусі праві коментатори, на кшталт Джорджа Вілла, негайно проголосили кінець американських «канікул від історії» — результат розбивання реальністю ізольованої вежі ліберальної терпимої пози та зосередження культурології на текстуральності. Відтепер ми змушені завдати відплатних ударів, мати справу з реальними ворогами у реальному світі... проте, *кого* ж бити? Хоч би якою була відплата, вона ніколи не вдарить по *тій* цілі, не принесе нам повного задоволення. Посміховисько Америки, яка атакує Афганістан, не може не впасти у вічі: найбільша сила у світі руйнує одну з найбільш вразливих країн, де селяни ледь виживають на висохлих горах — чи не буде це найчистішим утіленням імпотенції? З усіх інших позицій, Афганістан є ідеальною мішенню: країна, вже перетворена на самі камінці, без інфраструктури, постійно знищувана війною впродовж останніх двох

десятиліть... Не вдається уникнути припущення, що вибір Афганістану буде також продиктовано економічними міркуваннями: найкращий спосіб вихлюпнути злість на країну, яка всім байдужа і де нічого руйнувати, чи не так? На жаль, можливий вибір Афганістану змушує пригадати анекдот про божевільного, який загубленого в темному кутку ключа шукає під ліхтарем, а коли його питають, чому ж він шукає не там, де загублено, відповідає: бо під ліхтарем легше шукати! Хіба не криється засаднича іронія в тім, що весь Кабул уже давно виглядає як центр Мангеттена?

Піддатися спокусі негайної дії та відплати — значить знехтувати реальними вимірами того, що сталося 11 вересня. Це означає дію, справжньою метою якої є заколисати нас у безпечному переконанні, що *насправді* нічого не змінилося. Реальна довготривала загроза — це подальші дії масового терору, у порівнянні з якими пам'ять про ВТЦ зблякне; дії менш видовищні, але набагато жакливіші. Що ви скажете про бактеріологічну зброю, отруйний газ, перспективи ДНК-тероризму (створення отрути, яка діє лише на людей із певним геномом)? На відміну від Маркса, який посилався на поняття фетиша як надійного об'єкта, чия стабільна присутність затьмарює його соціальне посередництво, необхідно довести, що фетишизм досяг свого акме саме тоді, коли власне фетиш «дематеріалізується», перетворюється на рідку «нематеріальну» віртуальну суть. Грошовий фетишизм досягне кульмінації у переході в електронну форму, коли останні ознаки його матеріальності зникнуть — лише на цій стадії він набуде форми незруйновної примарної присутності: я заборгував тобі 1000 доларів, і, незалежно від того, скільки матеріальних папірців я спалю, я все одно боргуватиму тобі 1000 доларів; цей борг записано десь у віртуальному цифровому просторі... Хіба це не справджується і стосовно зброї? Без жодного натяку на зброю ХХІ століття, вибух і падіння веж-близнюків ВТЦ у вересні 2001 року були радше останнім ефектним вибриком зброї ХХ століття. Здається, нас чекає щось набагато моторошніше: привид «нематеріальної» війни з невидимими атаками — віруси й отрути, які можуть бути всюди й ніде. На рівні видимої матеріальної реальності нічого не відбуватиметься, ніяких великих вибухів, але знайний всесвіт почне руйнуватися, життя — розпадатися на частини... Ми вступаємо в нову еру параноїдальної війни, де головним завданням буде ідентифікувати ворога та його зброю. Замість швидкого реагування доведеться стикатися з такими складними запитаннями: що означатиме «війна» у ХХІ столітті? Хто буде «ними», якщо, напевне, вони не є ані країнами, ані кримінальними угрупованнями?

У понятті «зіткнення цивілізацій», до якого відсилають наші міркування, таки є часткова правда — подивіться на здивування пересічного американця: «Як ці люди можуть демонструвати і практикувати

таку зневагу до своїх власних життів?». Хіба це здивування не свідчить про доволі сумний факт того, що країни Першого світу дедалі важче можуть навіть уявити собі громадську або універсальну Причину, з якої хтось може пожертвувати своїм життям? Коли після трагедії навіть міністр закордонних справ Талібана сказав, що він «відчуває біль» американських дітей, хіба він цим не підтвердив гегемонічну ідеологічну роль фірмових фраз Білла Клінтона? Виглядає на те, що розрив між Першим і Третім світами далі й далі проходить уздовж ліній протистояння між довгим життям, сповненням матеріального та культурного добробуту й задоволення, та життям, присвяченим трансцендентній Причині. Два філософські посилення негайно накладаються на цей ідеологічний антагонізм між західним споживачьким способом життя і мусульманським радикалізмом: Гегель і Ніцше. Хіба це не антагонізм між тим, що Ніцше називав «пасивним» і «активним» нігілізмом? Ми на Заході є ніцшевськими Останніми Людьми, зануреними в ідіотські щоденні задоволення, тоді як мусульманські радикали, залучені в боротьбу аж до саморуйнації, готові ризикнути всім. (Важко не помітити важливої ролі біржі у цій катастрофі: головним доказом її травматичного впливу було те, що Нью-Йоркську біржу закрили на чотири дні, а її відкриття наступного понеділка демонстрували як ключову ознаку повернення до нормального стану речей.) Мало того, якщо сприймати це протистояння крізь призму гегелівської боротьби між Паном і Слугою, вочевидньому парадокс: хоча нас (Захід) сприймають як панів-експлуататорів, ми ж перебуваємо в ситуації Слуги, котрий, прагнучи життя з його насолодами, не здатен ризикнути ним (згадайте означення високотехнологічної війни без людських втрат, яке дав Колін Павелл), тоді як бідні мусульманські радикали є Панами, готовими ризикнути...

Проте, здається, поняття «зіткнення цивілізацій» необхідно абсолютно відкинути: те, свідками чого ми стали, є, радше, конфліктами *всередині* кожної цивілізації. Ба більше, швидкий погляд на порівняльну історію ісламу та християнства свідчить, що ісламський «список прав людини» (використаю цей анахронічний термін) набагато кращий від християнського: у минулі століття іслам був набагато терпимішим до інших релігій, ніж християнство. Саме *тепер* також варто пригадати, що саме завдяки арабам у Середньовіччі Західна Європа повернула собі давньогрецьку спадщину. Жодним чином не виправдовуючи сьогоднішні жакливі діяння, ці факти демонструють, що ми маємо до діла не з особливістю ісламу як такого, а, натомість, із результатом сучасних соціополітичних умов.

Усі ознаки, притаманні Іншому, вже існують в самому серці США. Убивчий фанатизм? У самих Штатах на сьогодні існує понад два мільйони правих популістських «фундаменталістів», котрі також виконують терор, легітимізований

їхнім розумінням християнства. Оскільки Америка і є їхнім притулком, чи повинна була американська армія покарати самі Штати після оклахомського інциденту? А як щодо реакції Джеррі Фалвелла і Пета Робертсона на цю катастрофу? Вони сприйняли її як знак того, що Господь відвів свою захисну длань од США через гріховне життя американців: вони звинуватили гедоністичний матеріалізм, лібералізм і нестримну сексуальність, стверджуючи, що Америка отримала по заслугах. Факт походження осуду «ліберальної» Америки — точнісінько такого, як і від мусульманського Іншого — із самого серця *Amerique profonde*, повинен змусити нас замислитися. Чи є Америка безпечним раєм? Іронія ситуації, коли ньюйорквець нарікає, мовляв, після катастрофи неможливо більше безпечно ходити вулицями міста, полягає в тім, що й до катастрофи Нью-Йорк славився злочинністю — напад або, принаймні, пограбування були вельми звичними. Якщо катастрофа щось і змінила, то хіба вселила нове відчуття солідарності. Сцена, коли молоді афроамериканці допомагають старому євреєві перейти вулицю, була неможлива ще кілька днів перед тим.

Нині, у перші дні після катастрофи, здається, ми мешкаємо в унікальному часі між травматичною подією та її символічним впливом, ніби у тій блискавичній миті по тому, як глибоко порізалися, але перед тим, як біль з усієї сили вдарить по нас, — те, як події будуть символізовані, якою буде їхня символічна дієвість, яким чином їх буде виправдано, — питання все ще відкриті. Крім того, можна чітко відчуті обмеження нашої демократії: ухвалюються рішення, які вплинуть на долю всіх нас, а ми просто чекаємо, усвідомлюючи свою цілковиту безвладність. Навіть тепер, у ці моменти найбільшої напруги, цей владний зв'язок є не автоматичним, а випадковим. Уже з'явилися й перші погані прикмети, як-от несподіване воскресіння у публічному дискурсі терміна часів холодної війни «вільний світ», адже нині боротьба точиться між «вільним світом» і силами темряви і терору. Чи не варто запитати себе: а хто ж тоді належить до *невільного* світу? Чи є його частиною, скажімо, Китай або Єгипет? Виглядає на те, що воскрес старий поділ на західні ліберально-демократичні країни та інший світ.

На другий день після катастрофи часопис, який саме збирався друкувати мій довгенький текст про Леніна, повідомив мене, що вони вирішили відкласти цю публікацію: її поява одразу після катастрофи видається їм недоречною. Чи не віщує це загрозової ідеологічної реартикуляції, по якій гряде новий *Berufsverbot*, набагато сильніший і тотальніший, ніж той, що був у Німеччині в сімдесятих роках? Цими днями ми часто чуємо слова про те, що теперішня боротьба є боротьбою за демократію — правда, хоча й не та, яку зазвичай вкладають у цю фразу. Деякі мої друзі-ліваки вже написали мені, що в ці важкі моменти краще опустити голову і приборкати свої

переконання. А, може, варто протистояти спокусі сховатися від кризи й наполягати на тому, що саме *тепер* ліві повинні зайнятися кращим аналізом — інакше вони заздалегідь визнають свою політичну та етичну поразку перед лицем героїзму простих людей (тих пасажирів, які в раціонально-етичному пориві завадили планам викрадачів літака, спричинивши його раннє падіння: якщо вже й судилося померти, треба зібратися з силами й померти так, щоб урятувати від смерті інших людей).

Що ж робити з фразою, яка лунає повсюди: «Після 11 вересня світ став інакшим»? Прикметно, що цю фразу ніяк не розвивають далі, залишаючи лише порожнім жестом висловлення чогось «глибокого», не знаючи, а що, власне, ми хочемо сказати. Отже, нашою першою реакцією мусить бути: «Невже?». Хіба ж не єдиною відчутною зміною стало те, що Америку нарешті змусили подивитися на світ, частиною якого вона є? З іншого боку, такі зміни у сприйнятті ніколи не проходять безслідно, оскільки спосіб, у який ми сприймаємо ситуації, визначає спосіб, у який ми поведимося в них. Згадаймо процеси падіння політичних режимів, скажімо, падіння комуністичних режимів Східної Європи у 1990-му: у певний момент люди раптом усвідомили, що гру завершено, що комуністи програли. Перерва була суто символічна, «в реальності» нічого не змінилося — проте, від цього моменту остаточне падіння режиму стало лише питанням днів... Можливо, щось подібне *насправді* сталося 11 вересня?

Ми й досі не знаємо, які економічні, ідеологічні, політичні та військові наслідки матиме ця подія, але зрозуміло одне: США, досі сприймаючи себе як острів, звільнений від подібного насильства, і спостерігаючи такі речі лише з безпечної відстані на телеекрані, тепер безпосередньо залучені. Отже, альтернатива така: або американці вирішать і далі розбудовувати свою «сферу», або ризикнуть вийти з неї. Або Америка так само (чи й дужче) наполягатиме на своєму глибоко аморальному ставленні в дусі «Чому це сталося із нами? Такі речі не трапляються *тут*!», яке призведе до ескалації агресивності до загрозового Зовнішнього, одне слово, до параноїдальних дій. Або Америка нарешті ризикне вийти за фантазматичний екран, що відділяє її від Зовнішнього світу, прийме своє входження до Реального світу, зробивши давно запізнілий крок від «Такі речі не повинні коїтися *тут*!» до «Такі речі не повинні коїтися *ніде*!». Тут і криється справжня наука з цієї катастрофи: єдиний спосіб упевнитися, що це не станеться *тут* знову — запобігти тому, аби це сталося *будь-де*. Отже, Америка мусить навчитися покірно приймати свою власну вразливість як частину цього світу, виконуючи покарання винних як похмурий обов'язок, а не як бадьористу відплату.

Катастрофа ВТЦ знову ставить нас перед необхідністю протистояти спокусі подвійного шантажу. Якщо просто, безапеляційно та безоглядно засуджувати, це виглядатиме як схвалення потворної ідеологічної позиції

американської невинності під ударами Зла Третього світу. Якщо привернути увагу до глибших соціополітичних причин арабського екстремізму, це виглядатиме як звинувачення жертви, яка зрештою отримала те, на що заслуговувала... Єдиним логічним виходом буде відкинути цю опозицію і прийняти обидві позиції водночас. Це можна зробити, лише звернувшись до діалектичної категорії тотальності: між цими двома позиціями немає вибору, бо кожна є односторонньою та хибною. Зовсім не гарантуючи чіткої етичної позиції, ми стикаємося тут із порогом моральної аргументації: з погляду моралі, жертви невинні, а катастрофа — огидний злочин; проте, ця сама невинність не є невинною — мати таку «невинну» позицію в сучасному глобально-капіталістичному всесвіті вже є хибною абстракцією. Те саме можна сказати і про більш ідеологічне зіткнення інтерпретацій: можна заявляти (як переконливо зробив Крістофер Гітченс), що напад на ВТЦ був нападом на те, за що варто боротися у демократичних свободах — декадентський західний спосіб життя, засуджений мусульманами та іншими фундаменталістами, є світом жіночих прав і мультикультурної толерантності. Однак, можна також заявити, що це був напад на самий центр і символ глобального фінансового капіталізму. Звісно, це жодним чином не тягне за собою компромісне поняття розділеної вини — необхідно звинувачувати терористів, але частково також і американців... Ідеться радше не про протистояння двох сторін, а належність до однієї царини. Те, що глобальний капіталізм є тотальністю, означає, що він є діалектичною єдністю себе та іншого — сил, які протистоять йому на «фундаменталістських» ідеологічних засадах.

Американські «канікули від історії» були несправжніми: дотеперішній американський спокій оплачено катастрофами в інших місцях. Цими днями домінантною позицією є невинний погляд, який протистоїть невимовному Злу, яке б'є ззовні. І, знову, варто набратися сміливості й застосувати щодо цього погляду інший відомий гегелівський вислів: Зло криється (також і) в самому невинному погляді, який бачить Зло навколо себе. Чи можна уявити більшу іронію: першою кодовою назвою американської антитерористичної операції було «Безмежна справедливність» (пізніше її змінили після дорікань американських ісламських клерикалів, мовляв, лише Господь може здійснювати безмежну справедливість)? Серйозно річ беручи, ця назва досить двозначна: або вона означає, що американці мають право безжально знищити не лише всіх терористів, а й усіх, хто надав їм матеріальну, моральну, ідеологічну тощо підтримку; або вона стверджує, що здійснення справедливості повинне бути насправді безмежним у чітко гегелівському сенсі: прикладаючи її до інших, треба прикладати її й до себе. Одне слово, справедливість повинна запитати, як ми, втілювачі справедливості, задіяні у те, проти чого боремося. □

Книжки, що надійшли до редакції

Інститути та інструменти розвитку територій
На шляху до європейських принципів
Київ: Міленіум, 2001

Влітку 1998 року міжнародна дослідницька організація Інститут Схід-Захід розпочала проект «Розвиток громад і регіонів України», який ставив метою всебічний міждисциплінарний аналіз сучасного стану громад і регіонів України та вироблення рекомендацій щодо удосконалення концептуальних засад місцевого самоврядування та регіональної політики в Україні. Видана за редакцією Сергія Максименка збірка праць — один із результатів третього року (червень 2000 — червень 2001) виконання цієї програми.

Вміщені у збірнику матеріали, в яких через призму принципів, інструментів і механізмів розвитку регіонів у країнах Європи проаналізовано сучасні проблеми державного регулювання регіонального розвитку в Україні, дають змогу ознайомитися з досвідом перших кроків у цьому напрямку.

Український регіональний вісник
2001, № 22, 23

Іще одним виданням Інституту Схід-Захід є інформаційно-аналітичний двотижневик «Український регіональний вісник». Перше з двох його вересневих чисел відкриває нарис Валерія Гладка про необхідність формування почуття причетності громадян України до української нації як головну умову її існування. Володимир Кулик лише про нинішні етнонаціональні проблеми в українській державі, Максим Стріха аналізує політичні процеси в сьогодишній Україні, які є наслідком її регіоналізації, Анатолій Русначенко у невеличкому начерку подає «ретроспективний погляд» на українську національну ідею, а Сергій Грабовський розглядає «креольський націоналізм» як явище модерної України. Серед інших матеріалів, які ввійшли в це число — повідомлення Андрія Криштальського про поняття «національної ідеї» у волинському контексті, нарис Ігоря Лосева про національно-культурну дискримінацію українців у Криму, інтерв'ю Івана Костюка з секретарем Івано-Франківської міської ради Павлом Андрусом та політологом Олександром Сичем, темою яких стало розчарування галицького українства сучасним станом української держави тощо.

Число 23 вміщує добірку матеріалів про міжнародні економічні зв'язки українських регіонів. Відкриває її статистична довідка, яку склав начальник аналітично-методичного управління Рахункової палати Олександр Барановський. Коротку інформацію про формування системи зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України протягом останніх десяти років подає Ігор Бураковський. Мирослава Лендвел з нагоди вересневої ялтинської зустрічі у верхах робить ретроспективний аналіз інтеграційної стратегії України. Маргарита Юрченко розглядає ще одну ефективну форму співпраці між територіями різних країн — міжнародне партнерство міст та співпрацю органів місцевого самоврядування. Кость Бондаренко дає скептичну оцінку станові регіональної політики в Україні. Решту публікацій присвячено міжнародній співпраці конкретних регіонів: Полтавщини (автор — Віталій Зелюк), Луганщини (Світлана Грицай), Прикарпаття (Іван Костюк), Волині (Андрій Криштальський), Закарпаття (Андрій Смирнов), Сумщини (Юрій Жарков), Вінниччини (Ірина та Євген Квасови).